

AJALUGU

MEESES, KES SAI NIME MAA- KAARDILT

Akadeemik Paul Ariste oli läinud sajandi tuntumaid teadlasi Eestis. 3. veebruaril möödub tema sünnist 100 aastat.

Pekka Erelt
pekka@ekspress.ee

Kui 1980. aastate algul võeti pärast esimest kursust Vene sõjaväkke needki vähesed poisid, kes ülikoolis eesti filoloogiat õppisid, oli see löök ka professor **Paul Aristele**. Suvel 1984, kui poisse järjekordselt Tartust kroonusse viidi, tulid meid saatma kaks professorit – Ariste ja rahvaluuleteadlane **Eduard Laugaste**. Ariste saatis mulle ka kirju kogu selle kaheaastase sundpuhkuse vältel. Esimeses kirjas soovis ta kannatlikku meelt, aga rõhutas: “Pea meeles, et oled eestlane Eesti-maalt.” Nii nagu ta ise oli seda meeles pidanud kogu oma elu, ka kõige raske-matel aegadel.

Rahutu otsija

Sügisel 1925 astus Tartu ülikooli 20aastane Paul Berg (Ariste), õppima eesti keelt, soomeugri keeli, rahvaluulet ja germaani keeli. Keeled polnud siiski Pauli ainuke sümpaatia. “Kuni eelmise klassini kahtlesin veel, kas hakata ülikoolis õppima keeleteadust või botaanikat.”

Juba esimesel semestril läks noor tudeng professor **Andrus Saareste** juurde

oma magistr töö teemat kirja panema. Kui professor viisakalt küsis, kas pole varavõitu, vastas Paul: “Mul on teema. On hull asi, kui mõni teine võtab enesele selle teema.” Teemaks oli eesti-rootsi laensõnad eesti keeles. Hiljem tundis Paul muidugi piinlikkust. Aga pidas oma otsusest kinni, et mitte näida lollina, ning kirjutas kiiresti magistritöö sel samal teemal. Kaheksa aastat hiljem päris Ariste Saarestelt, mida ta siis temast mõtles. “Ma arvasin, kas olete näivne või tark.”

Ometi oli see külaskäik Saareste juurde väga aristelik. Ta tahtis kõike kohe ja praegu, mitte kauges tulevikus, ei püsinud millegi juures kaua, otsides pidevalt uut. Ühesõnaga – ta oli teerajaja ning teiste innustaja.

“Ma olin rahutu hing. Harilikult istusin võrdlemisi ette ritta selles uue anatoomikumi ringauditooriumis, aga kui professor Saareste loeng lõppes, olin ma juba viimases reas. Kui professor Saareste selja pööras, läksin ikka tahapoole, et mõnega juttu ajada,” meenutas Ariste 1976. aastal.

Vahest kõige tabavamalt on Ariste natuuri sõnastanud professor **Ilmar Talve**: “Uudishimu kõige vastu, kontaktitarve ja teatav rahutus, mis põh-

KÜLALISLAHKE PEREMEES:
Paul Ariste oma Jakobsoni tänava kodu väravas aastal 1985.

justas ta liikuvuse – ja mitte üksi suhetes inimestega, vaid ka teaduses. Niisugused inimesed, taipasin palju hiljem, olid ka teaduses mitte paksude monograafiate, vaid eeskätt artiklite kirjutajad.”

Talve tutvus Aristega 1937. aastal, kui ta uuris õpilaskeskkonda ja läks materjali hankima Tartusse Eesti Keele Arhiivi. Talvele jäi eredalt meelde, kuidas keelemees ta juba esimesel päeval Werner Kohvikusse viis ja kohvi välja tegi. “Kõige alguseks sooritas ta üksikasjaliku ülekuulamise: kes ma olen ja kust ma tulen. Siis võttis Ariste ette ja kirjeldas mulle kõiki filosoofiateaduskonna professoreid, iseloomustas neid ja rääkis mõne kohta ka anekdoote.”

Paul Ariste lõpetas Tartu ülikooli 1931. aastal magistrina ning paar aastat hiljem sai temast ülikooli õppejõud. Õpingute ajal oli ta oma nime vahetanud, 1927 sai Bergist Ariste. “Tollal oli moodne võtta perekonnanimeks -ste lõpuliselt sõnu. Teadsin, et paljude kohanimede lõpp on -ste. Võtsin ette maakaardi ja hakkasin Saaremaast alates otsima sobivat nime. Leidsin Ariste küla.”

Keeli õppimas ja uurimas

Rahva seas tunti Aristet ka kui inimest, kes oskab uskumatult palju keeli. Ise suhtus Ariste tollesse oskusesse väikese eneseiroo-

niaga. “Polüglotism on üldse niisugune asi, mida ei maksa viisakas seltskonnas rääkida. Polüglott oskab üht-teist keelt, aga ega ta ühtki keelt ei oska küllaldaselt ega täielikult,” rääkis ta 1964. aastal. Tõsi on siiski, et keeli haaras Ariste lennult, neid osanud ta üle 30.

“Aristele meeldis inimesi šokeerida oma keeleoskusega. Näiteks, kui mustlased tulid temalt raha manguma, ning tema kukkus nendega mustlaskeeles rääkima, siis lõppes kokkusaamine nii, et mustlased oleksid olnud valmis ükskõik mida valgele mustlasele – nii teda kutsuti – ära andma,” jutustab keeleteadlane **Madis Norvik**.

Mustlaste ja nende kultuuri vastu tundis Ariste erilist huvi. Mustlaskeelet õppis ta ära ühe mustlaspoisi abiga. “Tänu täheks oli Paul keeleõpetajale salaja andnud oma vanema ülikonna. Abikaasa **Erna** oli ikka imestanud, kuhu see ülikond on kadunud. Kuni ükskord mustlaspoiss oli talle tänaval vastu tulnud, Pauli ülikond üll. Loomulikult oli seejärele kodus mõnevõrra ütlemit olnud!” meenutab Norvik. Ülikoolis sai keeleõppijast peagi ka keeleuurija.

Suvel 1927 sõitis Ariste Noarootsi Pürksi külla rootslaste juurde rahvaluulet koguma. Tegid külanainetega rootsi

**TULEVIKU-
LOOTUS:**
Gümnaasist
Paul Ariste
umbes 1925.

keeles juttu ja seletas, et ta tahab jutustusi ja laule kirja panna. “Naised küsisid minult: “Ä tu läsar?” Ma sain sellest küsimusest nõnda aru, et naised tahavad teada, kas ma olen kirjaoskaja, haritud mees. Ütlesin, et olen läsar. Kästi siis õhtul tagasi tulla ja lubati laulda. Kui läksin samasse tallu õhtu eel, oli kohal paarkümmend naist, kõigil punaste äärtega lauluraamat käes. Alles nüüd selgus, et läsar on lugijavend, kelleks mind peeti. Pettuse pärast naised lausa kurjaks ei saanud, kuid ühtki laulu neilt ei tulnud,” meenutas Ariste.

Esimene peatuspaik oli Aristel sel retkel Eistrepas. Enne külasse minekut pani ta oma õomajatalu perenaiselt kirja kõik talud ja nende nimed. “Tahtsin ära märkida sedagi, kus elavad rootslased ja kus eestlased.” Kui rootsi ja eesti talud olid kenasti ära märgitud, jäi kaks talu üle. “Kes neis elavad?” küsis Ariste perenaiselt. “Seal elavad hiidlased!”

Hiiumaale sõitis Ariste järgmisel aastal – uurima sealseid rootslasi. Tal õnnestus üles leida Kärkla viimne rootslane, 90aastane **Pauline Jõeieht**. “Pauline oli tollal hästi kõbus vanake, kes talvelgi pesi end külma veega.” Kui Ariste kõnetas teda rootsi keeles, puhkes vanake liigutusest nutma: “Ma saan enne surma veel rootsi keelt kuulda.” Võttis tükk aega, enne kui Pauline end kogus ja rääkima hakkas.

“Istusin nagu vana kellavärgi vastas, mis oli kaua seisnud ja nüüd üles keeratud. See kellavärk ragises ja peatus, aga hakkas ometi käima,” meenutas Ariste. Ta käis Pauline juures veel järgnevatelgi suvedel. Kui 1933. aasta suvel Ariste teda külastas, tuli Pauline keelemeest bussini saatma. Haaras Aristel siis käest kinni ja ütles: “Räägime nüüd kõvasti rootsi keelt. Rahvas kuulgu, kuidas Kärdlas rootsi keel siiski veel elab.”

Sõja ajal, suvel 1942, võtsid Paul Ariste, Eesti Rahva Muuseumi direktor **Eerik Laid**, etnograaf **Gustav Ränk**, kunstnik **Ilmar Linnat** ja Ilmar Talve ette uurimisreise Ingerimaale vadjalaste juurde. Kuna tegemist oli sõja-piirkonnaga, tuli meestel mündrid selga panna ja püssid kaasa võtta. Rühm meenutas mardisante, sest kõigil olid erinevad univormid. Nii algas see kuulus retk, millest on palju räägitud ja ka kirjutatud.

Talve sõnul oli Ariste elav suhtleja ja alati väsimatult liikvel. “Aristega oli veidi raskusi ainult seepärast, et ta unustas suures vestlemishoos tihtipeale söögiajad, või mis veel pahem, unustas püssi “oma vanaeitede” juurde ja pidi siis seda otsimas käima.”

Kord ühel õhtupoolikul oli Ariste taas kadunud. Enne pimedat tuli aga minema hakata, sest muidu võis partisanide küüsi sattuda. Ränk saatis Talve kadunud meest otsima. “Jooksin kõik küla majad läbi ja leidsin Ariste ühest viimasest ühe vanaeide juurest agaralt märkmeid tegemast.”

Poolvägisi sai Talve Ariste liikuma ning kogu seltskond jõudis õnnelikult õomajale. “Kui olime end meile näidatud tuppa sisse seadnud, oli Aristel püss käes ja millegipärast tõmbas ta selle luku lahti ja viis padrunit kukkus magasinist kolinal põrandale. Ariste ehmatas, viskas püssi käest ja hüüdis, et see pole küll tema püss, sest see polevat üldse olnud laetud!”

Ariste polnud ainus, kes ehmatas.

“Seal metsavahel susisid sa mind püssirauaga ikka selga, et kõnni kiiremini, ja endal oli püss laetud,” kirus Ränk. Segadus püssiga lahenes järgmisel päeval, kui kohtuti õõ mujal veetnud Laiuga. Laid vandus ja küsis, et “kelle püss mul kaasas oli, laadimata ja püssiraud mulda täis, nii et valgus ei paistnud läbi!” Ariste oli püssid segi ajanud ja kogemata Laiu püssi võtnud.

Ariste ajastu

Sügisel 1944 alustas Tartu ülikool taas tegevust. Valitses kaos, kõike tuli hakata ehitama nullist. Üle mere olid lahkunud kõik eesti ja sugulaskeelte professorid ja hulk õppejõude. Selgus kurb tõsiasi, et Ariste oli ainuke Eestisse jäänud nii hea koolituse ja laiade teadmistega oma ala õppejõud. Temast sai veel samal sügisel eesti keele ja soomeugri keelte kaatedri juhataja ning professor.

“Tööd oli Aristel tohutult. Ta käis ja magas,” meenutab toona ülikoolis käinud **Elli Riikoja**. Asendamatus aga ei kaitsnud Aristet poliitilise tagakiusamise eest. Mais 1945 Ariste arreteeriti ja teda peeti kinni aasta aega. “Ariste on ülekuulamisele saadud hoopide järele olnud nii vaevatud, et löikas endal käetuiksoone habemenoateraga läbi, arme on paljud näind,” kirjutas professor **Julius Mägist** ühes oma erakirjas. Sügisel 1944 Rootsi pagenu Mägist külastas Eestit 1970. aastal ning kuulis Aristega juhtunust oma vanadelt sõpradelt.

Vanglast naasnuna alustas Ariste uue jõuga, üleelatu ei löönud teda rivist välja. Algas Ariste ajastu. Ta läks üks ees nagu jälõhkuja, algatas üha uusi ja uusi ettevõtmisi, innustas teisi, koolitas noori teadlasi. Ta eesmärk oli soomeugri rahvaste ühendamine vähemasti teaduses. Üle kogu Nõukogude Liidu hakkasid soomeugri rahvaste juurest Tartusse tulema aspirandid, keda Ariste õpetas. Ja mitte ainult oma erialal: ta õpetas neile ka euroopalikke elukombeid, kui vaja, siis noa ja kahvli kasutamist. Ariste tegeles samal ajal ka vastusuunalise võrgustiku loomisega – iga soomeugri keele tarvis püüdis ta välja koolitada vähemalt ühe siinse uurija. Palju aitas teda selles tema iseloom. “Ariste ei olnud kade nooremate saavutuste üle. Ta tundis nende üle rõõmu,” meenutab kauaaegne kolleeg **Valve-Liivi Kingisepp**.

Tulemuseks oli see, et Tartust kujunes Ariste isiku tõttu aastakümneteks soomeugri maailma keskus. Ja kui Ariste 1990. aastal suri, tähendas see ka selle keskuse paratamatut hääbumist. “Nii säravat isiksust ja nii laia haardega fennougristi pole tema asemele tulnud tänapäevani,” tõdeb Kingisepp.

Ariste jõupingutused ei jäänud märkamata ei Eestis ega ka välismaal. 1954. aastal sai ta akadeemikuks. Ta valiti Helsingi, Tampere ja Szegedi Ülikooli audoktoriks, Ungari Teaduste Akadeemia auliikmeks, Soome Teaduste Akadeemia välisliikmeks jne. Ariste kirjalik elutöö on umbes 8500 lehekülge. Ta rajas eesti keele foneetika, oli esimesi meie fonolooge, uuris eesti murdeid, kohanimesid ja laensõnu, vadja, liivi, vepsa jt sugulaskeeli, tegeles üldkeeleteaduse ja rahvaluulega.

Kuidas ta küll nii palju jõudis? Ariste ise pidas väga tähtsaks sporti. “Mida enam liigud, seda enam kirjutad,” ütles ta. Aristet nähti tihti parkis jooksmas, sportimist nõudis ta ka oma aspirantidelt, keda viis õhtuti võimlasse. Viina ei võtnud ta juba noorusest peale. Klaasi šampanjat tühjendas ta vaid juhul, kui mõni hea tuttav sai 90. Seda juhtus kaks korda – luuletaja **Anna Haava** ja keeleteadlase **Johannes Voldemar Veski** juubelil.

Keelemehele oli erinevaid hobisid ja teadmisi ootamatutes asjades. Ta kogus kunsti, raamatuid ja eksliibriseid. Kasvatas eksootilisi taimi. Pidas koeri ja ühel talvel isegi tuhkkrut. Talle meeldis moodsalt riides käia: oma rõivaid lasi Ariste ömmelda Tartus moeateljees. Kord 1961. aastal, kui ta käis ülikonda või mantlit tellimas, õpetas ta moeateljees detailselt, kuidas moosi keeta. Üldse oli Ariste suurepärane suhtleja, kes vestles meelsasti tavainimestega tänaval – oli rahvamees. “Ta ei teinud seisuslikku vahet. Kui Ariste pidas kodus sünnipäeva, olid kõik kolleegid kutsu-

tud. Ühtviisi laborandid ja professorid,” meenutab Kingisepp.

Ariste armastas nalja teha, kuid sugugi kõigil ei olnud huumorimeelt ja see põhjustas professorile vahel pahandusi. Kuuekümnendatest aastatest alates käisid õppejõud spordisaalis võimlemas. Ariste sattus koos olema töökaitse dotsendi **Valdek Ritslaiuga**. Ilmselt ei olnud Ritslaid silmapaistev võimleja, kuid nii nagu töökaitse, suhtus ta ka oma keha arendamisse fanatismiga. Ariste vaatas dotsendi pingutusi pealt ja kostis lõpuks: “Seltsimees Ritslaid, te olete nagu konn!” Ritslaid solvus hingepõhjani ja läks ülikooli rektorile **Feodor Klementile** kaebama, et seltsimees Ariste nimetas teda konnaks. Rektor kutsus Ariste aru andma. “Miks te nimetasite dotsent Ritslaidu konnaks?” küsis Klement. “Ma ei nimetanud teda konnaks, ma ütlesin, et ta on nagu konn,” vastas Ariste. Selle peale ei osanud Klement midagi kosta ja Ariste pääses terve nahaga.

Mida Ariste ei osanud? Autot juhtida, kala püüda ega küttida näiteks. Ka ei armastanud ta liigset tähelepanu oma isikule, kuigi ta ei keeldunud intervjuudest ja esines loengutega raadios ja teles.

Kui Ariste sai 80, kurtis ta ühes erakirjas: “Olen kogu aeg ajalehe- ja fotomeeste kiusata. Olen mõelnud, et oleks tore, kui jääksin sünnipäevaks haigeks ning viidaks haiglasse. Seal saaksin rahu.”

Rahu saabus viis aastat hiljem. 2. veebruaril 1990 lahkus akadeemik Paul Ariste oma esivanemate juurde.